

Att väva samman allting: Om kontextens kontext

Elisabeth Mansén

Aktiviteten att väva samman allting skapar en vacker bild av akademiskt arbete. Det är vad ordet kontext betyder (lat. *con*, tillsammans; *texere*, väva) och det kan presenteras som ett vetenskapligt ideal eller som ett ord som beskriver vad vi faktiskt gör och bör göra. Vi forskar, tänker och skriver för att till slut väva samman allting. Därefter gäller det att göra ett rimligt urval och presentera resultatet för andra. Det är också vad som sker i detta kapitel, som ger ett historiskt perspektiv på orden kontext och kontextualisering och studerar hur de introducerats som kontroversiella ord inom ett humanistiskt ämne vid svenska universitet. Dessutom diskuteras alternativa formuleringar och såväl svensk som internationell kritik av begreppen. Den som vill kan också läsa kapitlet som ett exempel på sig själv, ett sätt att kontextualisera ordet kontext.

Diskussioner om kontext handlar nästan alltid om de företeelser vi forskar om och försöker förstå, men det är lika relevant att granska de sammanhang vi själva skapar och ingår i. Vi har alla en kontext och en position som påverkar vår forskning, kanske också ett inflytande på hur ordet kontext används i vår tid. Därför startar kapitlet med ambitionen att förstå kontextens allmänna position och ställer frågor om hur själva orden kontext och kontextualisering hanteras i ordböcker och uppslagsverk, hur de definieras lexikaliskt, var de används i vetenskapliga sammanhang och hur allt detta förändras över tid. Det kompletteras sedan med mer specifika inblickar i en enskild vetenskaplig disciplin som idéhistoria

Hur du kan referera till det här kapitlet:

Mansén, E. 2022. Att väva samman allting: Om kontextens kontext. I: Bergwik, S., Holmberg, L., & Dirke, K. (red.) *Konsten att kontextualisera: Om historisk förståelse och meningsskapande*, pp. 183–202. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/bbt.l>. License: CC BY 4.0.

och dess bruk av ordet kontext. Framställningen bygger på allt från internationell forskning till äldre svenska ordböcker och personliga minnen.

Kontexten genom tiderna

Hur gamla är egentligen orden kontext och kontextualisering? Eftersom de har rötter i latinet kan de ha varit tillgängliga länge och faktum är att åtminstone det engelska ordet *context* kan spåras till renässansen i den fascinerande databasen Ngram. Den genererar en graf som i procent anger antalet träffar per år för ett visst ord. Resultatet är tänkvärt men av begränsat forskningsmässigt värde eftersom det visserligen bygger på ett stort antal engelskspråkiga texter från 1500 till 2008, men oklart vilka. När kurvan för ordet *context* har sina första pucklar under 1500-talet kan träffarna antagligen spåras till enstaka verk. Den verkliga uppförsbacken kommer på 1900-talet. Kurvan börjar svänga uppåt efter Första världskriget, blir brantare efter Andra världskriget och kastar sig från 1950 upp mot aldrig tidigare skådade höjder, utan minsta dipp, till år 2000. Det är nästan tio gånger vanligare än *paradigm* och mer än dubbelt så vanligt som *discourse* (som under hela perioden 1581–1828 ligger högre än idag).¹ Gemensamt för dem alla är att deras kurvor dalar efter år 2000.² Denna enkla undersökning stämmer väl med den internationella forskningslitteraturens framställning av ordets historia.

Hur ser det då ut i svenska ordböcker och uppslagsverk? Var finns ordet och vad anses det rent lexikaliskt betyda? Det mest intressanta är att studera dess räckvidd. Handlar kontexten bara om litterära verk eller sträcker den sig utanför textens och kanske också språkets domäner till en omgivande och svårtolkad verklighet? Generellt tycks betydelsen av textsammanhang dominera, även om det tidigt finns vissa variationer och försiktiga öppningar mot en vidare värld.

¹ Engelska titlar inledda med ordet *Discourse* heter på svenska något i stil med Gustaf Knös: *Samtal med mig sjelf om werlden, menniskan och Gud* (Uppsala, 1824).

² Programmet räknar med tio decimaler. Ngram för *context*, *paradigm* och *discourse*, <https://books.google.com/ngrams/7/11> 2018.

I Anders Fredrik Dalins *Ordbok öfver svenska språket* (1850–1853) knyts kontext nära till texten men har som första betydelse en tolkning vi tycks ha förlorat: en skrifts hela innehåll. Den andra betydelsen blir ett textställes sammanhang med det som står före och efter.³ I *Svenska Akademiens Ordbok* (SAOB), i ett häfte tryckt 1937, inkluderas äldre exempel på användning av ordet kontext från 1671, 1773, 1892 och 1922. Förklaringen startar med betydelsen ”text i sitt sammanhang”. I de två efterföljande försöken att ringa in ordets innebörd sätts referenserna till texten inom parentes. Om man hoppar över parenteserna blir betydelsen då ”sammanhang med det föregående o. efterföljande” (lånat från Dalin) respektive ”innehåll”. Det ger återigen en viss möjlighet att tala om en vidare kontext än den skrivna texten. *Svenska Akademiens Ordlista* (SAOL), som finns i 14 upplagor från 1874 och framåt, tar inte upp ordet kontext under 1800-talet, utan först i SAOL 7 från 1900, dock utan någon förklaring.⁴ Förklaringen kommer i SAOL 8 från 1923 och är förvånande nog inte bunden till texten och faktiskt inte heller till språket. Kontext anges syfta på ”(Tanke)sammanhang”, en betydelse som skulle fungera väl än i dag.⁵ Man kan verkligen undra var det kommer ifrån, särskilt som ordet därefter försvinner under ytan igen och saknas i SAOL 9 från 1950. När det återkommer i SAOL 10 från 1973 har ordet återgått till sin snävare betydelse som just ett skriftställes sammanhang.⁶ Tyvärr är det denna form som därefter upprepas utan ändring. SAOL 14 från 2015 anger fortfarande betydelsen ”textställes sammanhang” även om den har en lite mindre stil på bestämningen. Öppnare är förklaringen av ordet kontextuell,

³ Anders Fredrik Dalin: *Ordbok öfver svenska språket* (Stockholm, 1852). ”1) Innehållet af en skrift. – 2) Ett ställes i en skrift sammanhang med det föregående och efterföljande”.

⁴ *Svenska akademien ordlista över svenska språket*, Första upplagan (Stockholm, 1874) resp. Sjätte upplagan (Stockholm, 1889). SAOL finns även tillgänglig online <http://spraakdata.gu.se/saolhist>.

⁵ Kontext, *Svenska akademien ordlista över svenska språket*, Åttonde upplagan (Stockholm, 1923).

⁶ Kontext, *Svenska akademien ordlista över svenska språket*, Tionde upplagan (Stockholm, 1973).

som anges betyda ”betydelse som färgas av sammanhanget”, vilket onekligen kan syfta på mycket mer än bara text.⁷

Författarna till standardverket *Svenskt litteraturllexikon* (1970) tecknar en annan historia som lyfter fram den betydelse kontext fick i egenskap av nyckelbegrepp inom *New criticism* på 1920-talet och då särskilt hos litteraturkritikern I.A. Richards. Nykritikerna ville genom *close reading* öppna för större komplexitet och mångtydighet i texttolkningen, men tog samtidigt avstånd från en äldre litteraturvetenskap med fokus på biografiska och idéhistoriska sammanhang. Presentationen av innebörden i ordet kontext i *Svenskt litteraturllexikon* är dock vidare än nykritikernas och hävdar att man måste ta hänsyn till kontexter på olika nivåer. Artikeln nämner fyra relevanta kontextnivåer: språket och dess syntax, den omgivande texten, den konkreta situationen samt den sociala och kulturella verkligheten.⁸ År 1970 är följaktligen ordet kontext och dess betydelse av vidare sammanhang väl förankrat i svensk humanistisk vetenskap.

En betydelse som är vidare än text men ändå bunden till språket återfinns i flera nyare ordböcker och uppslagsverk. *Svensk ordbok* från 2009 översätter helt enkelt kontext med ”språkligt sammanhang”, vilket öppnar för lite mer än skriven text. *Nationalencyklopedin* (NE) presenterar 2018 inom parentes en vidare etymologisk förklaring med hänvisning till vävnad, sammanhang och inre följdriktighet, men återvänder sedan till en språkrelaterad betydelse:

kontext (latin *contex'tus* ’vävnad’, ’sammanhang’, ’inre följdriktighet’), det språkliga sammanhang som ett ord eller ett yttrande ingår i; i pragmatiskt inriktad lingvistik även om den icke-språkliga situation där en språkhandling sker.⁹

⁷ Kontext, kontextuell, *Svenska akademins ordlista över svenska språket*, Fjortonde upplagan (Stockholm, 2015).

⁸ Kontext resp. New Criticism, *Svenskt litteraturllexikon*, 2. utv. uppl. (Lund, 1970) 291, 389f. Huvudansvarig för andra upplagan var Louise Vinge, i egenskap av professor i litteraturvetenskap vid Lunds universitet. Författare av artikeln om kontext var hennes kollega docent Per Erik Ljung medan docent Harald Elovson skrivit om nykritiken. Ordet kontext finns inte med i första upplagan av *Svenskt litteraturllexikon* (Lund, 1964).

⁹ Kontext, *Svensk ordbok* (Stockholm, 2009), Kontext, *Nationalencyklopedin* <https://www.ne.se/13/1> 2020.

För att få en betydelse som går utöver språkets gränser måste man enligt NE söka sig till den pragmatiska lingvistik. Idéhistorikers och andras preferens för ett vidare kontextbegrepp noteras inte.

Wikipedia har en filosofiskt vid definition som passar idéhistoriker utmärkt: ”Kontext betyder omständigheter, sammanhang, omgivning eller övergripande situation”. I texten hänvisas kort till strukturalism, postmodernism och hermeneutik.¹⁰ Engelska Wikipedia hade hösten 2018 en liknande vid och lite vag definition som lät *context* syfta på de omständigheter som omger en händelse (*event*). Då hänfördes ordet mer specifikt till språk- och samhällsvetenskaper som semiotik, lingvistik, sociologi och antropologi. Någon fransk eller tysk variant presenterades inte, däremot fanns uppslagsordet redan då på arabiska, finska, kinesiska, indonesiska, malaj, portugisiska, spanska och ryska.¹¹ En förnyad kontroll 2020 ger ett ännu vagare intryck eftersom ingen given definition anges, bara möjliga betydelser och då i anslutning till skilda områden, som lingvistik, arkeologi, datavetenskap och mykologi. År 2020 har vissa språk försvunnit och nya tillkommit, som franska, japanska, katalanska, holländska, slovakiska, tjeckiska och tyska.¹² Allra vidast är förklaringen av kontext i svenska Wiktionary, där kontext sägs vara ”det som något hör ihop med”.¹³ Som jämförelse föreslås *situation* och som synonym anges *sammanhang*. Som besläktade ord noteras både kontextuell och kontextualisera, men allra mest intressant för idéhistoriker är det avslutande tipset om att även se på ordet världsbild. Kanske kan man tolka detta som att idéhistoriker använder en nyare och mer allmän betydelse av ordet kontext, speglad i snabbt föränderliga och mindre prestigeladdade media som Wikipedia och Wiktionary, medan en äldre och kanske mer litteraturvetenskaplig betydelse dominerar traditionsbundna publikationer som NE och SAOL.

Detta mönster gäller dock inte ordet kontextualisera som det presenteras i Nationalencyklopedin. Förklaringen i NE lyder:

¹⁰ Kontext, Wikipedia, <https://sv.wikipedia.org> 13/1 2020.

¹¹ Context, Wikipedia, <https://en.wikipedia.org> 10/11 2018.

¹² Context, Wikipedia, <https://en.wikipedia.org> 15/1 2020. Sidan uppdaterades 9/2 2019.

¹³ Kontext, Wiktionary, <https://sv.wiktionary.org/wiki/kontext> 15/1 2020.

”kontextualisera, att placera (t.ex. ett ord eller en idé) i ett speciellt sammanhang, en kontext”.¹⁴ Kontext ställs här parallellt med ”speciellt sammanhang”, vilket inte nödvändigtvis är en text eller ett språkligt sammanhang utan har en generell betydelse av idésammanhang som förutsätter, eller i alla fall inbjuder till, en vidare betydelse även av ordet kontext.

I behandlingen av ordet kontextualisera tycks det också finnas en viss ideologisk skillnad mellan svenska och engelska associationer till ordet kontext. Ett exempel kan göra det tydligt. Engelska Wiktionary håller sig huvudsakligen till att jonglera med ordformerna. Att kontextualisera innebär att placera i en kontext, kontextualisering syftar på denna handling eller process. Men kopplingen mellan meningsskapande och ursprungssituation betonas genom tillägget ”making sense of information from the situation or location in which the information was found”.¹⁵ Det är en aspekt som saknas på svenska Wiktionary. Där finns sedan kl. 00.04 den 29 november 2018 en förklaring av verbet kontextualisera som börjar med satsen ”sätta in något (t.ex. ett ord, en idé eller en aktivitet) i ett sammanhang (en kontext)”, men fortsätter med ett intressant tillägg: ”utifrån en särskild föreställning studera ett fenomen”.¹⁶ Det är en tänkvärd formulering som i stället för att söka sig till ursprung och mening väljer att tala om en kritisk hållning och framhäver hur mycket valet av kontext betyder för perspektiv och resultat.

Vetenskapliga kontexter

Hur orden kontext och kontextualisera hanteras i språket i stort är visserligen viktigt, men ännu mer intressant är kanske att försöka avgöra hur och när de används i vetenskapliga sammanhang. Kontextualisering flyttar sig i vetenskapliga miljöer rätt sent från en högst specifik syftning till en mer allmän innebörd, men ordets

¹⁴ Kontextualisera, *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se> 13/1 2020.

¹⁵ Contextualize, Wiktionary (eng.) <https://en.wiktionary.org> Sidan uppdaterades 14/3 2019; Contextualization, Wiktionary (eng.) <https://en.wiktionary.org> 13/1 2020.

¹⁶ Ordet kontextualisering tillkom ett dygn senare, Wiktionary (sv.) <https://sv.wiktionary.org>, 13/1 2020. Skapad 30/11 2018 kl. 01.45.

hemvist förändras hela tiden. Hösten 2018 fanns *contextualization* på engelska Wikipedia bara med hänvisning till *computer science*. I januari 2020 tillkom hänvisningar till bibelöversättningar och sociolingvistik. Dessutom presenteras ordet *contextualism* som en filosofi, ”a collection of views in philosophy which argue that actions or expressions can only be understood in context”.¹⁷ Sidan skapades den 25 februari 2019 och presenterar en tolkning med mening och begriplighet i centrum. Tio dagar tidigare skapades en lång artikel om *contextualism* som anges behandla den epistemologiska och etiska aspekten av ordet, till skillnad från den semantiska. Det filosofiska perspektivet förstärker kopplingen till sanningsanspråk och meningsteori, det etiska perspektivet innebär associationer till situationsetik och relativism. Epistemologiskt och språkligt relevant är en diskussion av kunskapsproduktion och uppfattningen att vissa ord är särskilt kontextberoende (*context-sensitive*). Direkt udda är en referens till kontextualism inom arkitekturen. Historiskt anses kontextualismen kopplad till diskussioner om skepticism, men den uppfattas ändå som en riktning som uppstår i slutet av 1900-talet och exemplifieras av en rad filosofer, huvudsakligen med referenser från 2000-talet.¹⁸ Den svenska artikeln om kontextualism är en betydligt kortare variant av den engelska, med större fokus på filosofi, men märkligt nog inkluderande referensen till arkitektur och design.¹⁹

Hur förhåller det sig då med ordet kontext i vetenskapliga texter? Ett hanterligt material av historiskt intresse erbjuder studiet av avhandlingstitlar. Avhandlingstitlar är prestigeladdade och taktiskt valda, dels för att representera avhandlingens innehåll, dels för att framhålla författarens vetenskapliga kompetens. De bör kunna säga något om vetenskapliga ords genomslag och popularitet. Den första svenska avhandlingen i Libris med ordet

¹⁷ Contextualization, Wikipedia (eng) <https://en.wikipedia.org> 13/1 2020. Skapad 25/2 2019.

¹⁸ Contextualism, Wikipedia (eng) <https://en.wikipedia.org> 13/1 2020. Skapad 15/2 2019, reviderad 27/10 2019. Quentin Skinner nämns inte i artikeln.

¹⁹ Kontextualism, Wikipedia (sv) <https://sv.wikipedia.org> 13/1 2020. Skapad 1/3 2019.

kontext i titeln är tryckt 1975.²⁰ Den handlar explicit om teori och metod och ordet syftar på innehållsanalys av texter. Den är en enstaka förekomst följt av en lång tystnad under resten av 1970-talet och hela 1980-talet. Först år 1990 händer något. Kontext används då i två avhandlingstitlar, där innebörden har frigjort sig från texten och gett sig ut i den empiriska verkligheten. En avhandling från 1990 nämner marknadsföringens kontext och en religionshistorisk avhandling om häxprocesserna från samma år har social och ecklesiastisk kontext i undertiteln.²¹ År 1991 utkommer tre avhandlingar med ordet kontext i titeln, syftande på socio-kulturell kontext, institutionell kontext och svensk-finsk kontext. Under 1990-talet används ordet kontext först med syftning på många olika sammanhang, men frikopplas sedan från sina bestämningar och får en mer allmän syftning. En avhandlingstitel från 1995 talar om ”en kontext” utan att ange vilken och i fyra titlar från slutet av decenniet (1998–2000) står ordet kontext ensamt.²² Med eller utan bestämningar, ibland vaga och vida, förblir kontext ett populärt ord i avhandlingstitlar sedan dess. De flesta gäller samhällsvetenskapliga avhandlingar från mitten av 2000-talet; fyra år 2003, tre år 2005, fem år 2006, tre år 2007. År 2008 kommer en populär nyhet – talet om en svensk kontext utan närmare precisering och utan referens till någon annan nation. Mellan 2008 och 2017 förekommer det i fyra avhandlingstitlar. Totalt listar Libris 38 avhandlingar på svenska med ordet kontext i titeln.²³ Därtill kommer sex festskrifter och tio konferensbidrag.²⁴ Om man söker på alla titlar på svenska förtecknade på

²⁰ Dagmar Lagerberg, *Kontext och funktion: Bidrag till innehållsanalysens teori och metod* (Uppsala, 1975).

²¹ Karin Tollin, *Konsumentbilder i marknadsföringen av livsmedel: En studie om marknadsföringens kontext inom svensk lantbrukskooperativ livsmedelsindustri* (Stockholm, 1990), Birgitta Lagerlöf-Génetay: *De svenska häxprocessernas utbrottsskede 1668–1671: Bakgrund i Övre Dalarna. Social och ecklesiastik [sic] kontext* (Stockholm, 1990).

²² Kontext i titeln på avhandlingar på svenska, <http://libris.kb.se/hitlist> 13/1 2020.

²³ Antalet träffar är 49 men vissa texter förekommer i flera varianter, t.ex. som e-böcker. Kontext i titeln på avhandlingar på svenska, <http://libris.kb.se/hitlist> 13/1 2020.

²⁴ Kontext i titeln, <http://libris.kb.se> 13/1 2020. Dessutom förekommer kontext i elva läromedelstitlar, nio knutna till en serie.

Libris blir antalet 309, där den första noteras år 1971.²⁵ Ordet kontext har sedan 1990 avgjort etablerat sig vid svenska universitet. Historiografiskt har utvecklingen stora likheter med de större mönster vi redan sett, men introduktionen sker senare i Sverige och ordets popularitet verkar mer varaktig.

Mode och metod

Hur ser det ut med bruket av kontext och kontextualisering om vi lämnar de allmänvetenskapliga sammanhangen och söker oss till en enskild disciplin? Idéhistoria är känt som ett ämne som numera ofta talar om kontextens betydelse och ibland uppfattar kontextualisering som sin egen mest självklara metod. Men orden har inte alltid funnits tillgängliga. En av mina lärare i idé- och lärdomshistoria i Lund, Hertha Hanson, disputerade 1984 på en avhandling som länge gick under arbetsnamnet ”J.H. Ekendal i sitt sammanhang”.²⁶ Kontexten var avgörande, men ordet användes inte. Det verkar onekligen som om behovet fanns innan ordet användes, vilket bidrar till förståelsen av dess popularitet.

Innan ordet kontextualisering introducerades försökte jag förmedla idéhistorikernas speciella förhållande till sitt ämne med hjälp av metaforiska tidsmaskiner och osynlighetskappor. Som studievägledare på 1980-talet skulle jag presentera idé- och lärdomshistoria samt teoretisk och praktisk filosofi för otåliga gymnasister. Det fanns mycket som förenade dem, men eftersom samtliga ämnen tenderade på samma filosofihistoriska grundbok, Gunnar Aspelins *Tankens vägar*, uppstod frågan vari skillnaden låg. Jag hävdade att filosofernas önskedröm var att skicka en

²⁵ Magnus Ottosson: *Hexagrammet och pentagrammet i främreorientalisk kontext* (Lund, 1971). 1970-tal 4, 1980-tal 14, 1990-tal 52, 2000-tal 114 och 2010-tal 130. Antalet titlar blir färre om man tar bort fel och dubletter. Kontext i titeln, <http://libris.kb.se/16/1/2020>. Antalet titlar skulle kunna bli fler om man tog med böcker med engelska titlar skrivna av svenska akademiker. Av särskilt intresse är Claes Schaar: *The full voice'd quire below: Vertical context systems in Paradise lost* (Lund, 1982) eftersom Schaar, professor i engelska vid Lunds universitet, där lanserade ett internationellt uppmärksammat tolkningsmönster liknande intertextualiteten, men grundat på vad han kallade en vertikal kontext.

²⁶ Den slutliga titeln blev Hertha Hanson: *J. H. Ekendal och den nya folkskolan* (Lund, 1984).

stor zeppelinare genom historien för att hämta alla stora filosofer till ett gemensamt symposium om Viljans frihet eller Guds existens. Där skulle deras argument och motargument analyseras och värderas som om de alla formulerades idag, insatta i en gemensam diskussion men befriade från sina tidsbundna sammanhang. Idéhistorikerna däremot ville helst ha en liten tidsmaskin för privat bruk. Iklädda bekväma osynlighetskappor skulle de sedan bege sig på resa genom tiden för att se hur världen gestaltade sig, tjuvlyssna på människors diskussioner och se vilka effekter olika tankeströmningar fick. Det var idéhistorikernas utopiska dröm om att studera människor i deras egen tid och analysera idéerna i deras ursprungliga miljö. Men det fanns alltid några vakna studenter som läst science fiction och undrade om vi inte påverkade de miljöer vi besökte. Det gav tillfälle att understryka hur mycket forskaren styr med sitt intresse, sitt syfte, sina frågor och sina medförda föreställningar. Kontexten är aldrig given och vi är inte så osynliga som vi tror.

Under min tid som student i idé- och lärdoms historia på 1980-talet och doktorand i Lund på 1990-talet talades det tidvis mycket om paradigm och diskurs, men ingenting om kontext eller kontextualisering hördes från katedrarna i Kungshuset. Det presenterades inte som den givna idéhistoriska metoden, så som en del av mina kolleger vittnar om. För min avhandling var det Foucault som gällde, med inspiration från Annalesskolan, mentalitetshistorien och New History samt vissa inslag från misstankens hermeneutik. Genusaspekterna observerades och internationell forskning beaktades. Ingenting sades explicit om kontextens betydelse.

Idéhistoria ansågs fortfarande kring 1990 närmast teorientlig som disciplin. Professorer, lärare och handledare visade inget större engagemang för frågor om teori och metod. Den intresserade fick söka sig till mer teorimedvetna discipliner som filosofi och litteraturvetenskap. Där användes Bourdieu, Ricœur och franska feminister och man studerade allt från hermeneutik till talaktsteorier. Jag försökte använda mig av den medvetenhet dessa teoretiker skapat utan att avslöja mig genom att använda deras ord och begrepp. Det låter oerhört främmande idag då alla försöker visa sin kompetens genom att använda tongivande termer och teoretiska förebilder.

Referenser till den gamla formeln om kombinationen av lärdom och inlevelse som idéhistorisk metod och ett sätt att fånga kontextens betydelse framstår i mitt minne som ett eko från en mycket gången tid, poetiskt tilltalande men utan praktisk relevans. Ändå inleds avsnittet om metod i min avhandling just med meningen: "Lärdom och inlevelse har varit svensk idéhistorias mest fruktbara substitut för metod och det är en tradition jag gärna ansluter mig till".²⁷ Hur ska man förstå det? Det låter alltför positivt för att bara vara en eftergift för äldre professorers preferenser. Flera av doktoranderna tyckte också att det fanns en alltför trosvis och fördömande metodmaffia som insisterade på den ena teoretikern efter den andra i snabb följd och alltid viftade bort de argument som talade för något annat än det som just för tillfället var på modet. Kanske var det en markering mot sådana tendenser. Formuleringen vittnar i alla händelser om ambivalens i sammanställningen av den positiva bestämningen "mest fruktbara" med det kritiska "substitut för metod"? Är ett fruktbart substitut bra nog eller alltid otillräckligt? Den följande texten tyder på att den senare tolkningen dominerar. Efter att ha talat om värdet av omfattande empiriska studier och den intellektuella tillfredsställelsen i att presentera resultat som är fast förankrade i materialet samt om den omfattande tankeprocess som krävs för att forskaren ska uppfatta sina resultat som genuint egna slutar stycket med meningen: "Denna inlevelseövning har sedan kompletterats med en analys som kräver större distans och delvis andra metoder".²⁸ Därefter följer diskussioner av Annalesskolan, mentalitetshistoria, engelsk Life and Letters-tradition och tysk romantikforskning samt av det som då kallades aktuell kvinnoforskning och dess vetenskapsteoretiska förutsättningar. Här finns mer om teori, men ingenting om kontext eller kontextualisering.

I de vetenskapliga artiklar jag skrivit efter avhandlingen förekommer ordet kontext emellanåt. Det används inte i titlarna och inte mer än en eller två gånger i texterna. Ibland handlar det om textsammanhang, ibland har det en vidare syftning. Men i mina föredrag eller i texter riktade till en bildad allmänhet finns inte

²⁷ Elisabeth Mansén: *Konsten att förgylla vardagen: Thekla Knös och romantikens Uppsala*, (Nora, 1993), 13.

²⁸ Mansén: *Konsten att förgylla vardagen*, 13.

ordet kontext. Det samlade intrycket är att orden kontext och kontextualisering huvudsakligen förekommer i inomvetenskapliga sammanhang, inte i utåtriktade texter. I hela textmassan i min dator på Institutionen för kultur och estetik i Stockholm i januari 2020 finns referenser till kontextualisering framför allt i forskningsansökningar, ansökningar om doktorandplatser, avhandlingsmanus, seminarietexter och kandidatuppsatser från 2010-talet. Jag använder det själv i en diskussion om vetenskapliga metoder i en text från 2008:

Teoriutvecklingen under senare år har varit särskilt intressant för idéhistoria, som länge haft något av ett vetenskapligt komplex för att inte kunna göra anspråk på *en* idéhistorisk metod. Med växlande framgång har kontextualisering, ideologianalys, maktanalys eller närläsning framförts som typiskt idéhistoriska, men det har alltid funnits många som kritiserat dessa försök att samla alla forskningsinsatser under samma rubrik. Idéhistorisk forskning har tagit intryck av skilda teoretiska traditioner och kräver ofta många olika metodiska angreppssätt. Den eklekticism som numera är fullt accepterad passar oss utmärkt. Olika teorier och metoder kan nu kombineras för att uppnå våra syften. Därmed har ett nytt teoretiskt och metodiskt intresse vuxit fram och idéhistoriker ser sig numera hungrigt om efter nya teorier och lämpliga vetenskapliga verktyg.²⁹

Jag hör uppenbarligen till den falang som använder orden kontext och kontextualisering sparsamt. Kanske beror det på att min utbildning till stor del inföll under det om kontext tysta 1980-talet. Kontextualisering är heller inte ett ord jag som docent och professor brukar använda i min undervisning, även om studenterna förväntas beakta allt som rymts i begreppet. Det handlar om vikten av val av teori, metod och perspektiv och dess konsekvenser, liksom om empiriska kunskaper om tid, plats och miljöer samt studium av allt från artefakter och bilder till känslor och sinnesintryck. Oavsett ordval är det en självklarhet att en idé- och lärdomshistoriker måste skaffa sig en bred kompetens, läsa in sig på de miljöer och personer som aktualiseras, samt studera epokens vetenskapliga diskussioner, kulturliv och idéströmningar för att förstå sitt material och tolka sina källor. Mitt intryck är att

²⁹ Elisabeth Mansén: ”Teori och metod”, Professorsansökan 2008. Däremot förekommer ordet inte i en liknande text jag skrev år 2003.

det mesta kan sägas utan orden kontext och kontextualisering, men det finns ändå ett värde i den diskussion som väcks och den koncentration som skapas genom nya begrepp.

Out of context

Det finns avgjort något att vinna på att använda orden kontext och kontextualisera, men kanske också något att förlora. Det har funnits förespråkare för båda positionerna. Kritiken av ordet kontext var som störst när det betraktades som ett akademiskt modeord. Konkret märktes motståndet när jag år 2000 ville publicera en bok om kurorternas kulturhistoria på bokförlaget Atlantis.³⁰ Ryktet hävdade att dess grundare och förlagschef, Kjell Peterson, hatade detta ord och inte accepterade minsta förekomst av det i förlagets utgivning. Vid det laget ingick det i den akademiska vokabulären och datorns sökfunktion fick rätt många träffar på kontext i mitt manus på 600 sidor. Fastän det fanns nästan 200 000 kronor i tryckbidrag vågade jag inte ta några risker. Datorn fick arbeta med Sök och Ersätt, men vad skulle ordet kontext ersättas med? Inledningsvis kändes det omöjligt att hitta något som passade, men till slut blev det nästan genomgående ett enda ord: sammanhang. Det blev något av en uppenbarelse att inse att det trots allt var detta det handlade om, att sätta in saker i ett sammanhang, att förstå saker i ett sammanhang, att få ett sammanhang. Rent språkligt är det naturligtvis självklart. Det engelska uttrycket *out of context* betyder just 'utan sammanhang' och förmedlar insikten att ingenting kan förstås utanför sitt sammanhang. *Oxford Living Dictionary* uttrycker tydligt att vi måste känna till kontexten, omständigheterna, för att fullt förstå en händelse, ett uttalande eller en idé: "Context. The circumstances that form the setting for an event, statement, or idea, and in terms of which it can be fully understood". För *Out of context* levereras upplysningen att företeelsen inte blir helt begriplig utan sin kontext: "Out of context. Without the surrounding words or circumstances and so not fully understandable".³¹

³⁰ Elisabeth Mansén: *Ett paradys på jorden: Om den svenska kurortskulturen 1680–1880* (Stockholm, 2001).

³¹ Här gäller den vida definitionen av kontext, som inkluderar händelser och idéer, inte bara text. Som en underavdelning finns även den snävare

I *Collins English Dictionary* förs tanken ett steg vidare till att det som lyfts ur sitt sammanhang tycks betyda någonting annat: "If a statement or remark is quoted out of context, the circumstances in which it was said are not correctly reported, so that it seems to mean something different from the meaning that was intended".³² Idealet enligt denna definition är att komma åt den ursprungligt avsedda meningen. Den refererar till intentioner och korrekta omständigheter. Idéhistoriker delar ambitionen att söka det ursprungliga, men gör i vetenskapliga sammanhang sällan anspråk på att nå personliga intentioner. Även om de är uttalade är det inte säkert att vi tror på dem. Det hindrar inte att vi har en del att lära av det engelska uttrycket. Formuleringen *out of context* förekommer ofta i betydelsen att avsiktligt misstolka, att felcitera sina politiska motståndare eller möjligen oskyldigt missförstå dem i stridens hetta. Tyvärr är vi som akademiker inte befriade från liknande tendenser. Vi kan – mer eller mindre oavsiktligt – övertolka något och föra det närmare vårt eget ideal eller så kan vi förenkla motståndarnas positioner för att göra våra argument mer slagkraftiga. Allt detta faller under rubriken *Out of context*.

Kontextens kontext

Ordet kontext, liksom ordet paradigm lite tidigare och ordet diskurs lite senare, knyts ofta till specifika forskare och blir beroende av deras status och popularitet. Talet om paradigmskiften kom från Thomas Kuhns *De vetenskapliga revolutionernas struktur* och även om det alltid var ställt under debatt vad som hände om resonemanget flyttades från naturvetenskap till humaniora, tycks talet om paradigmskiften ha överlevt i marginalen. Talet om diskurs inspirerades av Michel Foucault, spreds till olika former av diskursanalys inom skilda discipliner och förekommer fortfarande flitigt. Talet om kontext vilar i idéhistoriska sammanhang i första hand på associationer till Quentin Skinner och

betydelsen: "The parts of something written or spoken that immediately precede and follow a word or passage and clarify its meaning". Context, *Oxford Living Dictionaries*, <https://en.oxforddictionaries.com/7/11> 2018.

³² Out of context, *Collins English Dictionary*, <https://www.collinsdictionary.com/7/11> 2018.

Cambridgeskolans metodologiska kontextualism.³³ Peter Burke har i artikeln ”Context in Context” (2002) ambitionen att sätta in både begreppet och ordet kontext i ett längre historiskt sammanhang.³⁴ Han startar i antiken, men i ett engelskspråkigt sammanhang daterar han en ”contextual turn” med en modern och mer frekvent användning av kontext till de senaste trettio eller fyrtyo åren. Han räknar till 1830 förekomster av orden *context* och *contexts* i boktitlar mellan 1978 och 1999.³⁵ Trots den generösa historiska översikten och några inledande positiva ord om alla insikter som genererats av att man satt in texter och idéer i större sammanhang förefaller Burke rätt kritisk. Han är angelägen om att inkludera synonymer och föreställningar knutna till andra diskussioner av sammanhang och situering och varnar för att koncentrationen på kontext kan stå i vägen för andra aspekter samt att begreppet i värsta fall tunnast ut till en ytlig intellektuell slogan. Han avslutar sin artikel med följande smått uppgivna slutsats:

The moral of the story is perhaps that we should not be looking for a new term or set of terms to replace *context*, terms that would probably generate new problems in their turn. It is more realistic to employ the word in the plural, to place it mentally in inverted commas, and to do our best to contextualize it, in all the many senses of that term.³⁶

Burke förespråkar en pragmatisk lösning: Vi kan använda kontextbegreppet (i plural) om vi kontextualiserar det ur så många aspekter som möjligt samt håller en intellektuell distans till ordet. Det låter lite omständligt och föga inspirerande. Kanske har han inte gått tillräckligt djupt i sin analys för att förstå ordets starka dragningskraft. Men så har det engelska språket inte heller ett så stillsamt och ideologiskt lugnt ord som sammanhang.

³³ Quentin Skinner, *Meaning and context: Quentin Skinner and his critics* (Cambridge, 1988).

³⁴ Peter Burke: ”Context in Context”, *Common Knowledge*, 2:1 (2002), 152–177.

³⁵ Burke: ”Context in Context”, 152, 164.

³⁶ Burke: ”Context in Context”, 177.

Avslutning

Dags att summera denna ordhistoria. Kontext används i minst två syften: att vidga för att förstå och att begränsa för att välja perspektiv. Ordet har en lång historia, i SAOB spårat ner till 1671 och i svenska ordböcker representerat i Dalins ordbok från 1852 men i SAOL inte förrän år 1900 och kontinuerligt först från 1950. I engelska texter tycks ordet *context* vara populärt redan på 1500-talet, men mest frekvent och ständigt ökande under perioden 1950–2000.

Etymologiskt betyder kontext att väva samman och den vanligaste synonymen är sammanhang. Betydelser som refererar till sammanhang i språk och texter dominerar, men en vidare betydelse med referens till tankar och händelser finns ibland implicit och förekommer explicit i SAOL 1923 där kontext anges betyda (Tanke)sammanhang. Vidast är definitionen i svenska Wiktionary där kontext helt enkelt betyder det som något hör ihop med. I engelska ordböcker dominerar betydelser kopplande till viljan att förstå, att skapa mening och vara trogen mot ursprungsbetydelsen. Det framgår särskilt tydligt i uttrycket *out of context*, som syftar på risken att misstolka element som lyfts ur sitt sammanhang. Svenska Wiktionary har den viktiga aspekten att valet av kontext också är ett val av perspektiv – att studera ett fenomen utifrån en särskild föreställning.

Ordet kontext med hänvisning till vida sammanhang finns med i *Svensk litteraturhistoria* 1970 och den första svenska boken som inkluderade kontext i titeln trycktes 1971. I svenska vetenskapliga texter, mätt efter ordets förekomst i svenska avhandlingstitlar i Libris, dyker kontext upp år 1975 men är sedan frånvarande till slutet av 1980-talet. Från 1990 används kontext både oftare och friare, antingen helt utan bestämning eller med referenser till geografiska, politiska eller sociala förhållanden. Mest populärt är ordet i samhällsvetenskapliga avhandlingar från 2000-talets första decennium. Ett mer godtyckligt resultat i form av sökning i en arbetsdator på Institutionen för kultur och estetik år 2020 tyder på att orden kontext och kontextualisering huvudsakligen förekommer i inomvetenskapliga sammanhang, inte i utåtriktade texter. De har dock åtminstone inom idéhistoria behållit sin aktualitet och förekommer i forskningsansökningar, seminarierexter

och avhandlingsmanus även från 2010-talet. Ytterligare ett bevis på begreppets relevans inom humanistisk forskning är den konstvetenskapligt inriktade antologin *Kontextualisering*, publicerad av Stockholm University Press 2019.³⁷

Utvecklingen på internet ger också intryck av ett ökat intresse för begrepp knutna till kontextualisering. Nya sidor skapas och nya begrepp lanseras. Ordet kontextualisera som hösten 2018 bara återfanns i Nationalencyklopedin finns nu även i Wiktionary. Det tycks inte finnas någon vetenskaplig konsensus kring användningen av begreppet utan uppdelningen i olika discipliners förståelse framgår tydligt av Wikipedias olika varianter. Begreppet kontextualisering som av idéhistoriker associeras till Quentin Skinner får inget genomslag, medan filosofer refererar till andra författare knutna till deras förståelse av kontextualism.

Slutligen en mer personlig reflektion. Talet om kontext och kontextualisering rymmer aspekter jag som akademisk författare inte vill avstå ifrån och gärna vill rekommendera till framtida forskare och studenter. Det handlar om nyfikenhet, fantasi och ödmjukhet. Kravet på kontextualisering lockar fram en nyfikenhet inför hur andra tiders tankevärldar var konstruerade och hur människor då reagerade i tankar, ord, känslor och handlingar. Det kan utgöra ett skydd mot hemmablindhet och aktualism. Valet mellan olika kontexter och utforskandet av dem väcker fantasin till liv och inbjuder oss att leka med tanken på helt andra tankestrukturer, begreppskonstruktioner, associationsbanor och reaktionsmönster än de som först kan tyckas självklara eller de som omger oss idag. Det skapar i bästa fall också en ödmjukhet inför hur mycket vi trots allt aldrig kommer att förstå.

Om medvetenheten om kontextens betydelse ger oss dessa insikter övar vi samtidigt vår förmåga att förstå människor som tänker radikalt annorlunda än vi, kanske till och med att acceptera det faktum att vi inte förstår dem men bör respektera dem ändå, en färdighet vi i dagens samhälle verkligen behöver.

³⁷ Elisa Rossholm, Catharina Nolin, Jacob Kimvall, Anna Ingemark Milos, Sara Callahan & Hans Hayden (red.), *Kontextualisering: Teoretiska tillämpningar i konstvetenskap* (Stockholm, 2019).

Bibliografi

- Burke, Peter: "Context in Context", *Common Knowledge*, 2:1 (2002), 152–177.
- Context, *Oxford Living Dictionaries*, <https://en.oxforddictionaries.com/7/11> 2018.
- Context, Wikipedia, <https://en.wikipedia.org/10/11> 2018.
- Context, Wikipedia, <https://en.wikipedia.org/15/1> 2020.
- Contextualism, Wikipedia (eng), <https://en.wikipedia.org/13/1> 2020.
- Contextualize, Wiktionary (eng.), <https://en.wiktionary.org/13/1> 2020.
- Contextualization, Wikipedia (eng), <https://en.wikipedia.org/13/1> 2020.
- Contextualization, Wiktionary (eng.), <https://en.wiktionary.org/13/1> 2020.
- Dalin, Anders Fredrik: *Ordbok öfver svenska språket* (Stockholm, 1850–1853).
- Hanson, Hertha: *J. H. Ekendal och den nya folkskolan* (Lund, 1984).
- Knös, Gustaf: *Samtal med mig sjelf om werlden, menniskan och Gud* (Uppsala, 1824).
- Kontext, Anders Fredrik Dalin, *Ordbok öfver svenska språket* (Stockholm, 1852).
- Kontext, *Nationalencyklopedin*, <https://www.ne.se/13/1> 2020.
- Kontext, *Svenska Akademiens Ordbok* (Stockholm, 1937).
- Kontext, *Svenska akademimens ordlista över svenska språket*, Första upplagan (Stockholm, 1874).
- Kontext, *Svenska akademimens ordlista över svenska språket*, Sjätte upplagan (Stockholm, 1889).
- Kontext, *Svenska akademimens ordlista över svenska språket*, Åttonde upplagan (Stockholm, 1923).
- Kontext, *Svenska akademimens ordlista över svenska språket*, Tionde upplagan (Stockholm, 1973).
- Kontext, *Svenska akademimens ordlista över svenska språket*, Fjortonde upplagan (Stockholm, 2015).

- Kontext, *Svensk ordbok* (Stockholm, 2009).
- Kontext, *Svenskt litteraturllexikon*, 2. utv. uppl. (Lund, 1970), 291.
- Kontext, Wikipedia, <https://sv.wikipedia.org> 13/1 2020.
- Kontext, Wiktionary, <https://sv.wiktionary.org/wiki/kontext> 15/1 2020.
- Kontextualisera, *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se> 13/1 2020.
- Kontextualisering, Wiktionary (sv.), <https://sv.wiktionary.org> 13/1 2020.
- Kontextualism, Wikipedia (sv.), <https://sv.wikipedia.org> 13/1 2020.
- Kontextuell, *Svenska akademiens ordlista över svenska språket*, Fjortonde upplagan (Stockholm, 2015).
- Lagerberg, Dagmar: *Kontext och funktion: Bidrag till innehållsanalysens teori och metod*. (Uppsala, 1975).
- Lagerlöf-Génetay, Birgitta: *De svenska häxprocessernas utbrottskede 1668–1671. Bakgrund i Övre Dalarna: Social och ecklesiastik [sic] kontext* (Stockholm, 1990).
- Mansén, Elisabeth: *Konsten att förgylla vardagen: Thekla Knös och romantikens Uppsala*, (Nora, 1993).
- Mansén, Elisabeth: *Ett paradiset på jorden: Om den svenska kurortskulturen 1680–1880* (Stockholm, 2001).
- New Criticism, *Svenskt litteraturllexikon*, 2. utvidgade upplagan (Lund, 1970).
- Ottosson, Magnus: *Hexagrammet och pentagrammet i främreorientalisk kontext* (Lund, 1971).
- Out of context, *Collins English Dictionary*, <https://www.collinsdictionary.com> 7/11 2018.
- Rossholm, Elisa, Nolin, Catharina, Kimvall, Jacob, Ingemark Milos, Anna, Callahan, Sara & Hayden, Hans (red.): *Kontextualisering: Teoretiska tillämpningar i konstvetenskap* (Stockholm, 2019).
- Schaar, Claes: *The full voic'd quire below: Vertical context systems in Paradise lost* (Lund, 1982).

Skinner, Quentin: *Meaning and context: Quentin Skinner and his critics* (Cambridge, 1988).

Svenskt litteraturllexikon (Lund, 1964).

Svenskt litteraturllexikon, 2. utvidgade upplagan (Lund, 1970).

Tollin, Karin: *Konsumentbilder i marknadsföringen av livsmedel: En studie om marknadsföringens kontext inom svensk lantbrukskooperativ livsmedelsindustri* (Stockholm, 1990).